

לבעינה של הערה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תקז

י"ד באלול תשפ"ד
פרשת "כי תבוא"

”וּמִבְּשָׂרִי אֶחָזָה אֱלֹקִים”

על התשובה הטבעית-גופנית – שיעור ב'אורות התשובה' (ג)

”יֵצֵר סֹכֵן בְּנוֹ”

בשיחות הקודמות דיברנו על כך שיסוד החיים ותכליתם הוא עשיית רצון ה'. שלמות הבריאה, עליה נתפלל בראש השנה, תלויה בשלמות הרוחנית של כל פרט ויחיד מישראל. אי לכך, תיקונו הכללי של העולם תלוי בתיקונו הפרטי של כל אחד ואחד מאיתנו.

מה אפוא עלינו לתקן? מהו עניינה של התשובה?

הדברים הללו מבוארים בספר הנפלא והיסודי 'אורות התשובה'. בורא העולם ברא אותנו בשלמות מיוחדת ונפח בקרבנו

נשמה אלוקית אין-סופית, ו"מאן דנפח מתוכיה נפח"¹. נשמה זו נשתלה בגוף חומרי, שבוערת בו משיכה עצומה אל הארציות. רבנו הרב יעקב כ"ץ שליט"א מדגיש תדיר את הניגודיות הזו שבין הנשמה הכוספת אל העליונים לגוף הנמשך אל החומר. רבנו הרב הדרי צ"ל נהג לציין שהמילה

¹ עיין בתניא, ליקוטי אמרים, פרק ב, ובמצויין שם במה' חסידות מבוארת.

'אדם' רומזת על שני הצדדים הללו - מחד גיסא היא רומזת לכך ש"אדמה עליון" ומאידך גיסא היא מבטאת את זאת שהאדם הוא עפר מן האדמה². מאבק זה הנטוש בין משיכתו הארצית של הגוף לבין כמיהת הנשמה לאין-סוף האלוקי, הוא ההתנגשות הגדולה ביותר בתבל. המוטל עלינו הוא לגשר על המרחק הזה באמצעות כוח הבחירה שניטע בנו. זהו רצון ה' מאיתנו.

אדם נדרש לשמור על בריאותו, מתוך חובה אלוקית המושגת עליו

אמנם, "אִתָּה יוֹצֵרָם וְאִתָּה יוֹדֵעַ יִצְרָם"³. כלפי שמיא ידוע כי חיבור זה מועד לתקלות ולהחמצות - היינו לחטאים ולכישלונות

- שהלוא "כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא"⁴. בשל ניגודיות חריפה זו העניק לנו בורא העולם מתנה מיוחדת מאוד, שלא הצליחו

² עיין הקדמות השל"ה: "אם דבוק הוא למעלה ומתדמה לו יתברך לילך בדרכיו, נקרא שמו בעצם 'אדם', מלשון: 'אֲדָמָה לְעֵלְיוֹן', וְעַל דְּמוּת הַפֶּסֶא דְּמוּת כְּמִרְאָה אֲדָם' (יחזקאל א, כו), ואם הוא מפריד את עצמו מהדבקות, אז נקרא 'אדם' על שם האדמה אשר לוקח ממנה, ועפר הוא ולעפר ישוב (עפ"י בראשית ג, ט). אמנם שם 'אדם' המורה על 'אדמה לעליון' זהו עיקר התכלית, כי הרע לא נברא רק בעבור הטוב."

³ מתוך פיוט 'ונתנה תוקף' לתפילת הימים הנוראים
⁴ קהלת, פרק ז, פסוק כ

לעמוד על סודה בשכל אנושי ואפילו לא בנבואה⁵ – הלוא היא מתנת התשובה, כפי שמגדירה רבנו יונה בתחילת 'שערי תשובה'⁶.

”וְחַי בָּהֶם”

האדם מורכב מגוף שבו שוכנות הנר”ן – הנפש, הרוח והנשמה, שהן שלוש קומותיו הרוחניות של עולם הנשמה שבאדם. מתנת התשובה אמורה לאפשר את הופעת השלמות בכל שלושת המישורים הללו. מלמדנו הרב זצ”ל ב'אורות התשובה' שישנן שלוש מערכות שבהן מופיעה התשובה⁷: **”את התשובה אנו מוצאים בשלש מערכות: תשובה טבעית, תשובה אמונית ותשובה שכלית”**. שלוש מערכות אלו מכוונות כנגד שלושת חלקי הנפש.

התשובה הטבעית, אומר הרב זצ”ל, פונה לגוף ואל החלק הנמוך של הנשמה, היינו הנפש. במימד תשובה זה ישנם שני חלקים: תשובה טבעית-גופנית ותשובה טבעית-נפשית. ננסה בסייעתא דשמיא לבאר את החלק הראשון.

עניינה של התשובה הטבעית-גופנית הוא לקיים את ציווי הקב”ה בתורה לשמור על הגוף. הגוף הישראלי, הן הפרטי והן הלאומי, הוא קדוש בשל היותו יצירה אלוקית, ועל מתנה זו יש לשמור מכל משמר. לכן התורה מצווה אותנו: **”וְחַי בָּהֶם”**⁸, **”רַק הַשָּׁמֶר לָךְ וְשָׁמֹר נִפְשְׁךָ מֵאֵד”**⁹. כחלק מצויותינו לקיים את רצון ה' אנו מצווים גם לשמור על גופנו המופלא, שהוא מקום מושבה של נשמתנו.

את ספרו המופלא, מעט הכמות ורב האיכות, 'אמונה ובטחון' פתח ה'חזון איש' בפירוט על אודות החכמה האלוקית המתגלה למתבונן בגוף שיש לכל אחד מאיתנו, בבחינת **”וּמִבְּשָׂרִי אֶחָזָה אֵלֹהִים”**¹⁰. כוחות הגוף והחושים – ככוח הראייה והשמיעה, למשל – שריבונו של עולם בחוכמתו האין-סופית יצר בגוף האדם הם כה משוכללים ומופלאים עד שאין רובוט שישווה לו. לעולם לא ייוצר רובוט שתהא בו היכולת המופלאה של שילוב גוף ונשמה אלוקית. בלתי אפשרי לחקות את השלמות הזו.

הגוף הוא קדוש, כמבואר ב'אור החיים' הקדוש על הפסוק¹¹: **”זאת חֻקַּת הַתּוֹרָה”** בנוגע לטומאת המת. לפיכך הרמב”ם, שמצד אחד היה גדול הדורות ומן הצד השני היה רופא דגול, פתח את ספרו 'משנה תורה' בהלכות 'יסודי התורה', בהן מפורטים יסודי האמונה, ולאחר מכן סידר את הלכות דעות, הכוללות את הנהגות הרפואה. הרמב”ם לא כתב אותן רק כרופא, אלא כתלמיד חכם ופוסק, האמון על ההדרכה כיצד למלא את רצון ה'.

אם כן, אדם שאינו שומר על בריאותו ונוהג לאכול מאכלים מזיקים או נוהג שלא כראוי עם גופו, הוא חוטא העושה כנגד רצון ה', ועליו לשוב בתשובה על כך.

לאור זאת נבין את דברי הרב זצ”ל בפרק הראשון של 'אורות התשובה': **”התשובה הגופנית סובבת את כל העבירות נגד חוקי הטבע, המוסר והתורה, המקושרים עם חוקי הטבע, שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה סובל מזה האדם הפרטי והכללי”**.

פירוש הדברים פשוט. אדם נדרש לשמור על בריאותו, מתוך חובה אלוקית המוֹשְׁתֶּת עליו. אדם החי בצורה לא נאותה מבחינה בריאותית נוהג נגד רצון ה' הרוצה להיטיב עימנו. זוהי כוונת הראי”ה

⁵ ירושלמי, מכות, פרק ב, הלכה ו: ”שאלו לחכמה: חוטא מהו עונשו? אמרו להם: 'חֲטָאִים תִּבְדֹּף רָעָה' (משלי כא, יג). שאלו לנבואה: חוטא מהו עונשו? אמרו להם: 'הַנִּפְשׁ הַחֲטָאָה הִיא תָמוּת' (יחזקאל יח, ד). שאלו לקודשא בריך הוא: חוטא מהו עונשו? אמר להם: יעשו תשובה ויתכפר לו. היינו דכתיב (תהלים כה, ח): 'עַל כֵּן יוֹרֶה חֲטָאִים בְּדֶרֶךְ' – יורה לחטאים דרך לעשות תשובה.”

⁶ שער א, אות א: ”מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם בראיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם... ולמדם והזהירם לשוב אליו כי יחטאו לו, לרוב טובו וישרו כי הוא ידע יצרם... ואם הרבו לפשוט ולמרוד ובגד בוגדים בגדו, לא סגר בעדם דלתי תשובה.”

⁷ אורות התשובה, פרק א

⁸ ויקרא, פרק יח, פסוק ה. עיין סנהדרין, דף עג, עמוד א: **”וְחַי בָּהֶם”** – ולא שימות בהם.”

⁹ דברים, פרק ד, פסוק ט. עיין ברכות, דף לב, עמוד ב; שבועות, דף לו, עמוד א.

¹⁰ איוב, פרק יט, פסוק מ

¹¹ במדבר, פרק יט, פסוק ב – ”חוקה זו של הטומאה ותנאי טהרתה תסובב מהתורה, כי על ידי שקבלו התורה נעשו עם בני ישראל דבר שהרוחנים השפלים תאבים להדבק בהם, להיותם חטיבה של קדושה עליונה בחייהם גם במוותם... אדם מישראל שמת, להיותו מלא קדושה המתוקה והעריבה, בצאת הנפש ונתרוקן הגוף, יתקבצו הקליפות לאין קץ, שהם כוחות הטומאה התאבים תמיד להדבק בקדושה, ליהנות מהערב.”

גם **"עבירות נגד חוקי התורה"** גוררת עונשים גופניים, כפי שיתבאר בהמשך.

"לדעת בארץ דרך"

נשוב ל**"עבירות נגד חוקי הטבע"**. הרמב"ם, כפי שאמרנו, מפרט בפרק רביעי של הלכות דעות את דרכי בריאות הגוף. כך הוא פתח את פרק זה¹⁷: **"הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא"**, בריאות הגוף ושלימותו הן עניין תורני ונחשבות מדרכי ה' ולא רק נושא אנושי-חילוני, **"שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה"**. כאשר לא חשים בטוב קשה לעבוד את ה' וללמוד תורה. **"לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים"**. לאור זאת ממשיך הרמב"ם ומפרט את המאכלים שנכון לאוכלם ואת המאכלים המזיקים, בהתאם לתפישה הרפואית שרווחה בימיו. בהמשך הוא מוסיף שאדם חייב לעמל את גופו¹⁸: **"ועוד כלל אחר אמרו בבריאות הגוף, כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע ומעיו רפין אין חולי בא עליו וכחו מתחזק"**. גם זה חלק מעבודת ה'. גם הרב זצ"ל כתב ב'אורות'¹⁹ על חשיבותה של **"ההתעמלות שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ ישראל לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כוח לאומה"**, לפי שגם היא חלק מעבודת ה'.

לאחר מכן, בפרק החמישי של הלכות דעות עוסק הרמב"ם בענייני המידות. הוא מנחה אותנו כיצד על **"החכם"**, היינו: האדם השואף להיות שלם, צריך להתנהג ו"להיות ניכר"²⁰: **"כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהם משאר העם, כך צריך שיהיה ניכר במעשיו"**. כל אלו אינם עניינים מוסריים גרידא, אלא ביטויים של רצון ה' שננהג

במה שהוא מכנה: **"עבירות נגד חוקי הטבע"** - היינו חוקי הטבע המורים לנו שישנם מאכלים מסוימים העלולים ליצור חסימה בעורקים, רחמנא ליצלן, ועל כן יש להישמר מהם. גם התנהגות זו היא חלק מעבודת ה' והשמיעה בקולו, ולכן אם נהגנו בצורה שונה עלינו לשוב בתשובה על כך.

"דרך ארץ קדמה לתורה"

הרב ממשיך ומציין שישנן עבירות שהן **"נגד חוקי המוסר והתורה"** ואף על פי כן הן עדיין משתייכות לחלק העוסק בתשובה הגופנית. 'מוסר' הוא דרך ארץ. גם 'דרך ארץ' היא לא עניין אנושי-חילוני, כי אם עניין תורני הנובע מהמוסר אלוקי, שהלוא **"דרך ארץ קדמה לתורה"**¹².

מסכת אבות, העוסקת בענייני מידות ומוסר, נפתחת בפירוט השתלשלות התורה¹³: **"משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה"**. שואל רבי עובדיה מברטנורה בפירושו למשנה מפני מה פתח מסדר המשנה דווקא את מסכת זו בשלשלת הדורות? וכי לא היה מתאים לפתוח כך את הש"ס כולו? משיב הרע"ב כי הקדמה זו נועדה ללמדנו לקח גדול: גם ענייני המידות נמסרו מסיני, ואף הם חלק מהתורה כשאר המצוות¹⁴.

מסיבה זו התורה כה מאריכה בספר 'בראשית' בסיפור מעשי האבות, מפני שהוא בבחינת דרך ארץ שקדמה לתורה. ממעשי אבותינו עלינו ללמוד כיצד יש לנהוג במידות ישרות וביראת שמיים, כפי שמציינת הגמרא¹⁵: **"האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים... מילי דאבות"**¹⁶.

¹² ויקרא רבה, פרשה ט, סימן ג

¹³ אבות, פרק א, משנה א

¹⁴ שם: "לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומדות, וחכמי אומות העולם ג"כ חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר... לפיכך התחיל התנא במסכת זו 'משה קבל תורה מסיני', לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המסכתא לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם, אלא אף אלו נאמרו בסיני."

¹⁵ בבא קמא, דף ל, עמוד א. "נראה לי הכונה דהאבות אף על פי שהיו גדולי עולם היו מדברים עם כל אדם בדברי ענוה ושפלות כמו שנאמר אצל אברהם... וכן יעקב אבינו ע"ה... וזהו שאמר יקיים מילי דאבות שגם הוא ידבר דבריו בענוה ובשפלות כמנהג האבות הקדושים בדברים

שלם" (בן יהוידע, שם). המידות המבוארות במסכת נלמדות מן האבות.

¹⁶ עיין אורות, אורות התחיה, פרק יד

¹⁷ הלכות דעות, פרק ד, הלכה א

¹⁸ שם, הלכה יד

¹⁹ אורות התחיה, פרק לב

²⁰ שם, פרק ה, הלכה א

חלילה, יוטלו עליו עונשים גופניים. כך הוא מסכם את הדברים²²: **”נמצא פירוש כל אותן הברכות והקללות... כלומר אם עבדתם את ה' בשמחה ושמרתם דרכו משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקללות מכם עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה כדי שתזכו לחיי העולם הבא... ונמצאתם זוכין לשני העולמות”**, גם העולם הזה וגם העולם הבא. לעומת זאת, ההולך בדרך ההפוכה יאבד את שני העולמות.

מכלל דבריו של הרמב”ם אנו למדים לימוד גדול על אודות הדרך הראויה להופעת השלמות של חיבור נשמה וגוף.

הראי”ה נפטר כידוע בג’ באלול. באחרית ימיו הוא שכב על ערש דווי והיה חולה ותשוש. באחד הימים נפוצה שמועה בירושלים שהרב התחזק מעט. באו ואמרו לו אנשים שונים ששמעו שמצבו השתפר. הוא השיב להם שרק כשירגיש שביכולתו לאחוז בידו את הגמרא וללמוד כראוי, אז אכן ייחשב שהוא כבר מרגיש טוב יותר. אמנם הרב זצ”ל חי בעולמות עליונים, אבל גם במדרגתו הכל מתחיל מחיים בריאים לשם התכלית העליונה שנוכל ללמוד גמרא ולעסוק ברצון ה’. העולם אכן נוהג לומר: ”העיקר הבריאות”, אולם אבוי למי שאצלו זוהי תכלית הכל ואין הבריאות עצמה מכוונת על הערך העליון של מילוי רצון ה’.

מתוך כך, יש מקום להבין שגם התפילות העליונות שנתפלל על תיקון העולם בראש השנה מחוברות לעבודה הפרטית של גוף בריא. משום כך גם על זאת יכול אדם לעמוד בראש השנה או ביום הכיפורים ולבקש ולדבר עם ריבונו של עולם בימים המופלאים הללו²³.

אם כך נוכל לסכם ולומר כי בעומק הדברים, העונשים שבתורה אינם עונשים חיצוניים אלא

באופן שיאפשר את חיבור גופנו עם נפשנו ונשמתנו. כך תהא שלימות בעולם.

בין השאר מציין הרמב”ם את ההנהגות הראויות הללו: **”תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דיבורו... אלא דבורו בנחת עם כל הבריות... מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי...”** – לא מפני שכך ראוי לעמוד בתפילה או בשעת לימוד התורה, אלא בשל דרך הארץ בה הוא נוהג גם בשעה שהוא הולך ברחוב. כך נראית הופעתו של האדם השלם, השואף לגלות את שם ה' בכל רבדי חייו. אדם שכזה מכבד את הגוף שהוא מקום משכנה של הנשמה האלוקית שבקרבו, כשם שהלל היה מכבד אותה בכך שהתקלח²¹.

”כִּי פָּרִי מַעֲלֵיָהֶם יֹאכְלוּ”

אני סבור שהדברים הינם בעלי משמעות ועומק נוספים. בהלכות תשובה בפרק ט’ מתמודד הרמב”ם עם שאלה מופלאה: מדוע התורה מציינת דווקא שכר גשמי בעולם הזה, ולא שכר רוחני בעולם הבא? האם התורה מעוניינת לשדר לנו שרווחה כלכלית היא תכלית החיים?!

הקב”ה העניק לנו תורה שהיא עץ חיים, שכל העוסק בכתוב בה ויודע אותו זוכה לחיי העולם הבא. על מנת שהוא יוכל לבצע זאת הוא מייחל לשקט, לבריאות ולשלום, כדי שיהא באפשרותו לשקוד בנחת על תלמודו מבלי להיקרא למילואים או לדרוש ברופאים וכדומה. ודאי שחובת ההשתדלות היא לשמור על הגוף בריא ועל בטחון המדינה, אולם האמנם אלו הם השכר והעונש הרצויים?!

מסביר הרמב”ם שהשכר בכך הוא עצם העובדה שעל ידי כן יוכל האדם לעסוק בחיי הרוח ובלמוד התורה. מאידך גיסא, אם הוא יפעל כנגד רצון ה’,

²¹ עיין ויקרא רבה, פרשה לד, סימן ג: ”הלל הזקן שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להן: **לרחוץ בבית המרחץ**. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן, **מה אם איקונין של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיות ובבתי קרקסאות, מי שנתמנה עליהם הוא מורקן ושוטפן והן מעלין לו מזונות, ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, אני שנבראתי בצלם ובדמות... על אחת כמה וכמה**.”

²² הלכות תשובה, פרק ט, פסוק א
²³ עיין נפש החיים, שער ב, פרק יא. עיין עוד בסידור הגר”א אשי ישראל, הערה על הפתיחה לתפילת ראש השנה: ”אמנם גאון דורנו מוה”ר ישראל סאלאנטער זצלה”ה אמר צריך האדם ג”כ להתבונן בעצמו אם פיו ולבו שוין, ושלא יהיו מעשיו סותרים את דבריו, ולא יתעה בדמיון כוזב, לאמר כבר עליתי למעלה הרמה להתפלל רק בעד הכלל ולא בעד צרכי עצמי...”.

חוקיות שהוטבעה בבריאה, כדי להביאה לתכליתה השלמה.

"הַקְשִׁיבוּ לְקוֹל שׁוֹפָר"

עיקרון זה קשור לדברינו בשבוע שעבר: בראש השנה אנו תוקעים תקיעה, שברים־תרועה ותקיעה. התקיעה הראשונה מבטאת את מלכות ה' בעולם, טרם שבני האדם בחרו בו. לבסוף תתבסס מלכות ה', בין אם נרצה בכך או ובין אם לא. השלב האמצעי והמורכב תלוי בבחירתנו, שתקבע האם הוא תהליך יתבצע תוך בריאות או ייסורים. השברים והתרועה, הלוא הם הַגְנוּחִי וְהַיְלִילִי, מבטאים את המורכבות שבבחירה.

הטבע, המוסר וחוקי התורה כולם יחד יוצרים את המכלול המאפשר את קיום הנשמה הפרטית ואת החיות האלוקית שבעולם, שבעולם ובארץ. כך תופיע החיות האלוקית, כך יופיע השקט האלוקי בחיים, כך נרגיש את השקט האלוקי. לפיכך, קלקול באחד משלושת ההיבטים הללו הוא עבירה על רצון ה', שרוצה להתגלות בבריאה בשלימות באמצעות בחירתנו.

על כן, אנו נדרשים גם "לתשובה הגופנית" ולחיות בצורה נכונה - לאכול בריא, להתעמל, לנהוג במידות ראויות, לנהוג בדרך המוסר ולגלות אחריות לבריאותו של הגוף, כדי שיהיה ניתן לגלות על ידו את מלכות ה' בעולם.

לסיכום, אצטט משפט מ'אורות הקודש' שהרב צבי יהודה זצ"ל נהג לקשרו לפרק זה, משפט העוסק באור האלוקי שקרן באדם הראשון ומכונה: 'זיהרא עילאה דאדם הראשון'²⁴: **"התשובה אל הטבע"** - בה עסקנו היום - **"זאת היא התשובה התחתונה"**, הראשונית שלאחריה ישנן התשובה האמונית והשכלית, אולם מצד שני **"היא העליונה"**. שנזכה להבין, ליישם ולחיות זאת.

²⁴ חלק ב, עמוד תקיב